

บทที่ ๑

บทนำ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

จากการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาพบว่า การศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงความรู้ของชนชั้นนำสยามรุ่นใหม่ เป็นเรื่องที่ได้ได้รับความสนใจค่อนข้างน้อย ทั้งที่ความรู้และความเข้าใจในเชิงประวัติศาสตร์ด้านนี้ อาจเป็นรากฐานสำคัญในการทำความเข้าใจเหตุการณ์ต่างๆ ในสมัยปัจจุบันได้ไม่น้อย

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการศึกษาเพื่อความเข้าใจเรื่องความรู้ - ความคิดจะมีบ้างพอสมควร แต่ก็ดูเหมือนจะเป็นงานเขียนในลักษณะชีวประวัติของบุคคล ที่เน้นเฉพาะคุณงามความดีของเจ้าของชีวประวัติเป็นสำคัญ ดังเช่นที่ปรากฏในหนังสือประเภทที่ระลึกงานศพทั้งหลาย หรือหนังสือประเภทประวัติบุคคลสำคัญ เป็นต้น นอกจากนั้นแล้วการศึกษาเรื่องความรู้ - ความคิดในสมัยนี้ ยังปรากฏออกมาในลักษณะการค้นหาเอกภาพของความคิดร่วมกันในหมู่ชนชั้นนำอีกส่วนหนึ่ง อาทิ การศึกษาเรื่องบทบาทและความคิดทางการเมืองของเสนาบดีตระกูลขุนนาคน โดยปิยนาด ขุนนาคน¹ การศึกษาเรื่องแนวคิดของกลุ่มทหารใหม่ ร.ศ. ๑๓๐ โดยอัจฉราพร กมุทพิสมัย² การศึกษาความคิดพุทธศาสนาสสมัยใหม่ช่วงรัชกาลที่ ๕ ถึงรัชกาลที่ ๖ โดย

¹ปิยนาด ขุนนาคน, บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูล "ขุนนาคน" (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดวงกมล, ๒๕๒๐).

²อัจฉราพร กมุทพิสมัย, "กบฏ ร.ศ. ๑๓๐ : ศึกษากรณีการปฏิรูปทางการเมืองและกลุ่ม "ทหารใหม่" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓).

ภัชราพร ช้างแก้ว³ การศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงสำนักทางประวัติศาสตร์แบบใหม่ โดยอรรถจักร์ สัตยานุรักษ์⁴ ฯลฯ เป็นต้น และการศึกษาถึงเรื่องความรู้-ความคิดใน ประการสุดท้ายคือ การศึกษาถึงสิ่งที่อาจเรียกว่าความรู้ ซึ่งถูกละเลยหรือไม่ค่อยได้ รับความสนใจมากนัก เมื่อเทียบกับงานวิชาการที่มักให้ความสำคัญกับการศึกษาถึง ความรู้ของบุคคลสำคัญในอดีตเสียเป็นส่วนใหญ่ การศึกษาดังกล่าวที่ให้ความสำคัญ แก่สามัญชนเท่าที่ปรากฏ เช่น การศึกษาถึงการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่าง วัฒนธรรมราชวราง กับวัฒนธรรมหลวง ในปากไก่อและใบเรือ โดยนิธิ เอียวศรีวงศ์⁵ การศึกษาเรื่องความ คิดของเทียนวรรณและ ก.ศ.ร. กุหลาบ โดยชัยอนันต์ สมุทวณิช⁶ และการศึกษาถึง ความคิดของนายนรินทร์ ภาษิต โดยศักดินา ฉัตรกุล ณ อยุธยา⁷ ฯลฯ เป็นต้น อย่างไรก็ตามการศึกษาในแต่ละแนวทางดังกล่าวนี้ จึงมีทั้งข้อเด่นและข้อด้อยในตัวเอง ได้เสมอ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับแง่มุมและจุดเน้นในประเด็นต่างๆ ของผู้ศึกษา

³ ภัชราพร ช้างแก้ว, "พุทธศาสนากับการก่อตัวของรัฐไทยแบบใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลที่ ๖" (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗).

⁴ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, "ความเปลี่ยนแปลงของสำนักทางประวัติศาสตร์ และการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ถึง พ.ศ.๒๔๗๕" (วิทยานิพนธ์ ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐).

⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่อและใบเรือ : รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗).

⁶ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ชีวิตและงานของเทียนวรรณและ ก.ศ.ร.กุหลาบ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๒๔).

⁷ ศักดินา ฉัตรกุล ณ อยุธยา, ชีวิต, แนวคิดและการต่อสู้ของ "นรินทร์กลิ้ง" หรือ-นรินทร์ ภาษิต คนขวางโลก (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๖).

จากการศึกษาเรื่องความรู้ซึ่งปรากฏในลักษณะกว้างๆ พอสังเขปดังที่กล่าวมา อาจกล่าวได้ว่าความสนใจในการมุ่งหาความแตกต่างของความรู้ในหมู่มชนชั้นนำ เป็นเรื่องที่ได้รับคามสนใจน้อยลงกว่ามาก เมื่อเทียบกับความสนใจเรื่องความรู้หรือวิถีคิดของชนชั้นนำสมัยใหม่ ซึ่งมีค่อนข้างน้อยอยู่แล้ว ทั้งที่บางทีการมุ่งหาความแตกต่างทางความคิดในหมู่มชนชั้นนำสยามด้วยตนเอง อาจหมายถึงการพยายามทำความเข้าใจต่อความคิดอันหลากหลายของชนชั้นนำสยาม ในเงื่อนไขที่สยามกำลังเผชิญกับยุคสมัยของความเปลี่ยนแปลงขณะนั้น

การศึกษาถึงพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับตัวเขียนของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ทั้งหมดจำนวน ๔๕ เล่มสมุดไทย ตลอดจนถึงการชำระพระราชพงศาวดารผ่านพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับตัวพิมพ์ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ทั้งสี่รัชกาล อีกจำนวน ๕ เล่มตามฉบับพิมพ์ นับตั้งแต่พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จึงนับเป็นความพยายามที่ต้องการจะศึกษาเพื่อทำความเข้าใจ และตอบคำถามต่างๆ ที่เกิดขึ้น จากการเปลี่ยนแปลงความรู้ภายในหมู่มชนชั้นนำด้วยตนเอง ในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ ๔ ถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นอย่างน้อย โดยทำการศึกษาผ่านการชำระพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ทั้งสี่รัชกาลดังกล่าว ในฐานะสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมสมัยใหม่ของชนชั้นนำสยาม ซึ่งอาจแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงความรู้ในหมู่มชนชั้นนำด้วยตนเองจากเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ไปสู่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นต้น ดังนั้นการศึกษาในครั้งนี้จึงจำกัดขอบเขตอยู่ในระดับของความรู้ ซึ่งปรากฏผ่านพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ทั้งสี่รัชกาลนี้เป็นสำคัญ

อย่างไรก็ตาม ประเด็นสำคัญของการศึกษาส่วนใหญ่ที่มีมาและที่จะมีขึ้นในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ อาจเกี่ยวข้องสัมพันธ์ในด้านใดด้านหนึ่ง ทั้งต่อการสนับสนุน

หรือโต้แย้งแนวคิดสำคัญของยุคสมัยนี้ ซึ่งมีผู้ศึกษาไว้เกือบทั้งหมดแล้ว อาทิเช่น สมเกียรติ วันทะนะ ศึกษาเรื่องรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์⁸, ธงชัย วินิจจะกุล ศึกษาเรื่องชาติ⁹, เกษม ศิริสัมพันธ์และนิออน สนิทวงศ์ ศึกษาเรื่องรัฐประชาชาติ¹⁰, Fred Riggs ศึกษาเรื่องระบบราชการสมัยใหม่¹¹, David Wyatt และวารุณี ไอสถารมย์ ศึกษาเรื่องระบบการศึกษาสมัยใหม่¹², เตช บุนนาค ศึกษาเรื่องการจัดระเบียบ

⁸Somkiat Wantana, "The Politics of Modern Thai Historiography" Vol.1 (unpublished Ph.D. dissertation, Monash University, 1986), p.172-248.

⁹ธงชัย วินิจจะกุล, "การได้ดินแดนคืนกับความทรงจำอำพราง," สมุดสังคมศาสตร์ ๑๒/๓-๔ (กุมภาพันธ์-กรกฎาคม, ๒๕๓๓) : ๑๐๑-๑๒๕. และ "ประวัติศาสตร์การสร้าง "ตัวตน"," ใน อยู่เมืองไทย สมบัติ จันทวงศ์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๒๙-๑๘๒.

¹⁰เกษม ศิริสัมพันธ์และนิออน สนิทวงศ์, "แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," ประวัติศาสตร์และการเมือง หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย (พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๘), หน้า ๑๘๗-๒๑๓.

¹¹Fred W. Riggs, Thailand : The Modernization of a Bureaucratic Polity (Honolulu : East-West Center Press, 1967), p.110-147, 311-366.

¹²David Wyatt, The Politics of Reform In Thailand : Education in the Reign of King Chulalongkorn (Bangkok : Thai Wattana Panich, 2512). และวารุณี ไอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.๒๔๑๑-๒๔๗๕" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔).

การปกครองภายในใหม่¹³, ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและคณะ ศึกษาเรื่องการเกิดกลุ่มธุรกิจนายทุนเอกชน¹⁴, นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ศึกษาเรื่องการเกิดกลุ่มคนชั้นกลางสยาม¹⁵, และชัยอนันต์ สมุทวณิช ศึกษาเรื่องรากฐานของแนวคิดประชาธิปไตยในสังคมไทย¹⁶ ฯลฯ

อนึ่งเมื่อกล่าวถึง “ความรู้” โดยปรกติมักหมายถึง ระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมชุดหนึ่งที่มีแสดงถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์ในสังคมอย่างมีเอกภาพอยู่เสมอ อาจปรากฏอยู่ในรูปของจารีตประเพณีลงมาถึงคติความเชื่อต่างๆ ในชีวิตประจำวัน ความรู้หนึ่งๆ แม้จะเป็นผลผลิตของสังคมซึ่งมีมาแต่เดิมหรืออาจถูกลอมรวมปรุงแต่งขึ้นใหม่ จากการรับความรู้ที่มีอยู่ในสังคมอื่นมาประยุกต์เข้ากับความรู้เดิมซึ่งมีอยู่ในสังคมนั้น เป็นการประสานความรู้เดิมให้คงอยู่ร่วมกับความรู้ใหม่ที่รับมาตลอดจนถึงการสร้างขึ้นใหม่ จึงกลายเป็นชุดความรู้ลักษณะหนึ่งซึ่งไม่เหมือนทั้งของเก่าและของใหม่

แต่ก็ควรกล่าวด้วยว่า ในสังคมหนึ่งๆ อาจมีชุดความรู้และแบบแผนการปฏิบัติได้ในหลายระดับ กล่าวคือในระดับชุมชนพื้นฐานที่เป็นการรวมตัวของสังคม

¹³ เตช บุณนาค, การปกครองระบบเทศบาลของประเทศสยาม พ.ศ. ๒๔๓๕-๒๔๕๘, แปลโดย ภรณี กาญจนปรัชญิตี (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๒).

¹⁴ ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและสมภพ มานะรังสรรค์, บรรณานุกรม ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๔ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๗), หน้า ๑๖๙-๔๔๑.

¹⁵ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม ๒๔๗๕ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๓๕).

¹⁶ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, แผนพัฒนาการเมืองไทยฉบับแรกของเมืองไทย : คำกราบบังคมทูลของเจ้านายและข้าราชการ (พระนคร : สำนักพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๓).

ระดับย่อย นับจากในครัวเรือนขึ้นมาถึงระดับชุมชน ที่มีการจัดการดูแลและปกครองตัวเองภายในชุมชน สังคมระดับนี้ก็อาจมีระบบของชุดความรู้ลักษณะหนึ่งที่แตกต่างออกไป ขณะที่ในระดับเดียวกันก็อาจมีความรู้ประกอบอยู่เป็นหลายด้าน และในแต่ละด้านก็อาจดำรงอยู่อย่างขัดแย้งกัน โดยเฉพาะในระดับของการรวมตัวเป็นสังคมซึ่งจำเป็นต้องมีการจัดองค์การบริหารกลไกของอำนาจแขนงต่างๆ ทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ถึงกระนั้นแล้วในระดับสังคมหรือระดับรัฐก็มักจะมีคามจำเป็นที่จะต้องกำหนดชุดความรู้ให้กับกลุ่มคนในสังคมนั้นๆ ให้มีความเข้าใจและรับรู้ร่วมกันต่อวิธีการอธิบายที่ถูกกำหนดขึ้น เพื่อประโยชน์ในการธำรงรักษาโครงสร้างความสัมพันธ์ของสังคมนั้นให้ดำเนินสืบไปเสมอ อีกทั้งในกระบวนการสร้างองค์ความรู้ใหม่ของสังคมมักจะมีการผลิตซ้ำ การถ่ายทอด การธำรงรักษา การสร้างสรรค์และการกีดบังคับชุดความรู้และแบบแผนการปฏิบัติชนิดอื่น ซึ่งให้ความหมายเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของสังคมในลักษณะที่แตกต่างออกไปให้มีความหมาย เพื่อที่จะสถาปนาชุดความรู้และแบบแผนการปฏิบัติชนิดหนึ่งให้เป็นกระแสหลักของสังคม โดยมีประวัติศาสตร์เป็นตัวรองรับการปฏิบัติการของความรู้ันั้น

อย่างไรก็ตามไม่ได้หมายความว่า การกำหนดในลักษณะดังกล่าวจะเป็นสิ่งที่หยุดนิ่งและส่วนอื่นของสังคมต้องคล้อยตามเสมอไป กล่าวคือมีความเป็นไปได้เสมอที่อาจเกิดพฤติกรรมแขนงอื่นที่ขัดแย้งกันเอง และปะทะกับกรอบความคิดเดิมที่ได้ถูกกำหนดไว้แล้วก่อนหน้านั้น เมื่อสภาพสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปตามสภาวะของเศรษฐกิจและการเมืองในแต่ละยุคสมัย ความรู้ดังกล่าวที่เคยเชื่อกันก็อาจกลายเป็นความไม่รู้และอาจไม่สอดคล้องกับสภาพความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น อันนับเป็นเรื่องปกติอีกเสมอในสังคม

ส่วนกรณีของคำว่าชนชั้นนำ ในที่นี้หมายถึงบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่ขึ้นสู่อำนาจ โดยอาศัยพลังความสามารถในการควบคุมองค์การบริหาร และกองกำลังของรัฐที่สำคัญไว้ทั้งหมด จนสามารถได้รับการยอมรับนับถือทางสังคมให้ดำรงสถานะอยู่ในกลุ่มผู้มีอำนาจทางการเมืองการปกครองสมัยนั้น ซึ่งในที่นี้หมายถึงเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ มหาโกษาธิบดี (ข้า บุนนาค) เสนาบดีสกุลบุนนาค พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ในพระราชวงศ์จักรี ในช่วง พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๔๖๘ เป็นสำคัญ¹⁷

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์คือหนึ่งในคณะเสนาบดีที่สำคัญของสกุลขุนนาค เคยดำรงตำแหน่งสูงสุดเป็นเสนาบดีกรมท่า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นผู้มีอำนาจสำเร็จราชการในกิจการงานต่างประเทศทั้งปวง ตลอดจนถึงเป็นที่ปรึกษาราชการสวนพระองค์ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในช่วงต้นรัชกาล คณะเสนาบดีสกุลขุนนาคคือ กลุ่มของตระกูลขุนนางที่เคยมีอำนาจทางการเมืองสูงสุดในสังคมสยาม นับตั้งแต่ปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงต้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹⁸ สมาชิกภายในตระกูลเคยดำรงตำแหน่งที่สำคัญทางการเมืองในรัชสมัยต่าง ๆ ที่น่าสนใจ อาทิ สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) เคยมีอำนาจสำเร็จราชการทั่วพระราชอาณาจักร ในหัวเมืองปักชัใต้ฝ่ายเหนือทั้งสี่ทิศ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹⁹ สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค)

¹⁷ อาจดูการศึกษาถึงการมีอำนาจของเสนาบดีตระกูลขุนนาคและพระราชวงศ์ได้ใน ปิยนารถ บุนนาค, บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูล "บุนนาค", "แนวความคิดและบทบาททางการเมืองของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๒ ถึงรัชกาลที่ ๕" (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓). และ Somkiat Wantana, "The Politics of Modern Thai Historiography" Vol.1, p.172-248.

¹⁸ วิลาสวงค์ พงศบุตร, "การสืบราชสมบัติ," ใน ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒ รัชกาลที่ ๔-พ.ศ. ๒๔๗๕ (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี, ๒๕๒๕), หน้า ๒๐-๕๑.

¹⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ (พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๖๖-๖๗.

มีอำนาจสำเร็จราชการภายในพระนคร สมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเช่นกัน²⁰ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) รับผิดชอบสำเร็จราชการในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีอำนาจบังคับบัญชาสิทธิขาดราชการแผ่นดิน ทั้งในกรุงนอกกรุงทั่วพระราชอาณาจักรและมีอำนาจสำเร็จสรรพอาญาสิทธิประหารชีวิตคนที่ถึงแก่อกุศยุทธิโทษมหันตโทษได้²¹ เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) รับผิดชอบสำคัญในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเสนาบดีกระทรวงต่างประเทศ²² และเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) ก็ได้รับตำแหน่งสูงสุดเป็นสมุหพระกลาโหมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกเช่นกัน²³

ขณะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระยาตำราภานุภาพ คือบุคคลในกลุ่มของพระราชวงศ์ที่มีอำนาจสูงสุดอย่างแท้จริงในสังคมสยาม หลังจากการปฏิรูปการปกครองประเทศในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา บทบาทและความสามารถของพระบาทสมเด็จพระ

²⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑, หน้า ๖๗-๖๘.

²¹ อนุรักษ์ สุธงษิณ, เจ้าพระยาและสมเด็จพระยาบางท่านในสกุล บุนนาค (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๑๗), หน้า ๕๕-๕๖. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพอำมาตย์เอก พระยาสุริยานุวงศ์ประวัติ (เต้า บุนนาค) ท.ม., ว.ป.ร., ต.จ.ว. ณ เมรุวัดธาตุทอง วันที่ ๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๑๗).

²² อนุรักษ์ สุธงษิณ, เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) (เจ้าคุณกรมท่า) (กรุงเทพฯ : ๒๕๒๒), หน้า ๒๗. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายเทอด บุนนาค ณ เมรุวัดธาตุทอง พระโขนง กรุงเทพมหานคร วันที่ ๑๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๒).

²³ อนุรักษ์ สุธงษิณ, เจ้าพระยาและสมเด็จพระยาบางท่านในสกุล บุนนาค, หน้า ๙๗-๙๘.

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นสิ่งที่ทราบกันดี ในหมู่พสกนิกรชาวไทยทุกคน จนเกือบจะไม่จำเป็นต้องนำมากล่าวมาซ้ำในที่นี่อีก บุคคลสำคัญในกลุ่มของพระราชวงศ์ ที่มีส่วนช่วยให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทำการปฏิรูปรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่พระองค์ได้เป็นผลสำเร็จ²⁴ อาทิ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ซึ่งเคยดำรงตำแหน่งเป็นข้าหลวงต่างพระองค์ประจำมณฑลอีสาน และทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม²⁵ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม รับตำแหน่งเป็นข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลอุดร และเลื่อนเป็นเสนาบดีกระทรวงวังและกระทรวงกลาโหมในท้ายสุด²⁶ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ รับตำแหน่งเป็นข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลอีสาน²⁷ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงต่างประเทศ²⁸ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมวชิรญาณวโรรส ทรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระมหาสมณ เป็นประธานสงฆบริษัททั่ว

²⁴ วิลาสวงศ์ พงศะบุตร, "การสืบราชสมบัติ," ใน ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒ รัชกาลที่ ๔-พ.ศ. ๒๔๗๕, หน้า ๕๓.

²⁵ กรมศิลปากร, ราชสกุลวงศ์ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม) (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๔๑.

²⁶ กรมศิลปากร, ราชสกุลวงศ์ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม), หน้า ๔๒. และ เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย ฉะบับมีพระรูป (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๓๘), หน้า ๒๗๐-๒๗๑. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พิมพ์พระราชทาน ในการพระราชพิธีสถาปนาพระอิสริยยศศักดิ์ และการบำเพ็ญพระราชกุศลฉลองพระชนมายุ ๖ รอบ สมเด็จพระพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา พุทธศักราช ๒๕๓๘).

²⁷ กรมศิลปากร, ราชสกุลวงศ์ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม), หน้า ๔๕.

²⁸ กรมศิลปากร, ราชสกุลวงศ์ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม), หน้า ๔๖. และ เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย ฉะบับมีพระรูป, หน้า ๑๘๘-๑๘๙.

พระราชอาณาเขต²⁹ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ รับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย³⁰ และสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงรับตำแหน่งเป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลัง กระทรวงกลาโหม และกระทรวงวังตามลำดับ³¹

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

๑. ศึกษาบริบทของความหมายในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับตัวเขียนของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ทั้งสี่รัชกาล ในฐานะองค์ความรู้เดิม
๒. ศึกษาวิเคราะห์การเปลี่ยนองค์ความรู้ใหม่ของชนชั้นนำสยามผ่านการชำระพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ในฉบับพิมพ์ทั้งสี่รัชกาล

ขอบเขตของการศึกษา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จำกัดขอบข่ายการศึกษาถึงเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงองค์ความรู้ของชนชั้นนำสยามรุ่นใหม่ ผ่านการศึกษาจากพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับตัวเขียนและฉบับตัวพิมพ์ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ทั้งสี่รัชกาลเป็นสำคัญ

วิธีการศึกษาและการค้นคว้า

เป็นการศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์ โดยอาศัยทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์เข้ามาช่วยในการตั้งปัญหา ตีความเอกสารและสรุปการวิเคราะห์

²⁹ กรมศิลปากร, ราชสกุลวงศ์ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม), หน้า ๔๘.

³⁰ กรมศิลปากร, ราชสกุลวงศ์ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม), หน้า ๕๐-๕๑. และ เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย ฉบับมีพระรูป, หน้า ๒๗๓-๒๗๔.

³¹ กรมศิลปากร, ราชสกุลวงศ์ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม), หน้า ๕๒-๕๓. และ เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย ฉบับมีพระรูป, หน้า ๓๐๙-๓๑๐.

ทั้งหมดกระทำไปภายใต้ขอบเขตของการตีความหลักฐานทางประวัติศาสตร์ จาก เอกสารซึ่งถูกบันทึกขึ้นในเหตุการณ์ร่วมสมัย และการศึกษาวิจัยต่างๆ ซึ่งเกิดจากการ ค้นคว้า เรียบเรียงขึ้นภายหลัง อาทิหนังสือ บทความในวารสาร รายงานผลการวิจัย วิทยานิพนธ์ เอกสารตัวเขียนจากหอสมุดแห่งชาติ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ห้อง สมุดคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์